

15 липня

Франція виграла Кубок світу з футболу, уся країна вийшла святкувати другу переможну зірку під відкритим небом, де й так було повно зірок. Я подивився матч разом з Мусімбвою, потім ми пішли вечеряти до невеличкого африканського ресторану з ретельно приготовленими стравами, поганеньким сервісом і теплою атмосферою, яку забезпечував старенький гравець на корі*, чий репертуар обмежувався нескінченною, складеною з повторів піснею народу мандінго**.

Мусімбва — попередній володар титулу «молодий багатобіцяючий африканський автор». Він приїхав з Демократичної Республіки Конго, на три роки молодший за мене й має вже за спиною чотири книжки, радісно сприйняті Гетто та критиками із зовнішнього світу. Після успіху першого роману Мусімбва покинув роботу барменом і віддався Літературі, мов черниця — Христу.

* Кора — струнний інструмент (від 21 до 32 струн), поширений в усій Західній Африці.

** Мандінго (мандінка) — велика група народностей у Західній Африці.

Пригадую, спершу я ставився до нього з підозрою, навіть зненавидів, коли він метеором увірвався до літературних кіл, блискавично збираючи відзнаки, захват і лаври з таким байдужим виглядом, що було незрозуміло, що це насправді — приниження чи затятість. Мусімбва (думав я) був лише даниною моді, і хоч він і тримає ніс по вітру, однаково рано чи пізно цей ніс закладе — так сталося з багатьма, кого час безжально стер зі своїх скрижалів, спершу щедро поливши елеем. Звісно, тоді я ще не прочитав жодного рядка з його творів. Та варто було прочитати — і завидки обернулися на справжню, щирю заздрість, а заздрість — на захоплення, яке часто хилилось у бік шаленого відчаю від страху, що його таланту я ніколи не матиму. Безперечно, я вважаю його нашим *primus inter pares** — найкращим у нашому поколінні.

Коли я видав «Анатомію порожнечі», Мусімбва, ще не знаючи мене, був першим з-поміж літераторів, хто заговорив про мій твір. Він прочитав його з ентузіазмом, гаряче рекомендував, і хоч його присуд з'явився лиш у вигляді мікроскопічної замітки в журналі «Le Monde Afrique», усе ж це була точка зору письменника, а її я цінував найбільше. Ми зустрілись — так почалася наша дружба; вона міцніла в горнилі спільних читань, спільних відмов, дрібних незлагод, емоційних захоплень, здорового суперництва, дружнього змагання — украй мужнього й часом шаленого, — одного віку та нескінченних походеньок у складі химерного і строкатого почту Ночі. Та понад усе мене з ним єднала ота відчайдушна віра в ентелехію** життя, утіленням якого для нас була Література. Ні, ми не вважали, що Література врятує світ; натомість, гадали, що Література — єдиний спосіб не втекти від світу.

Тож ми перекушували після матчу і я, не стерпівши, розповів йому про своє захоплення.

— Як? Повтори.

— Т.Ш. Еліман.

— Даруй, але це мені нічого не каже. А книжка як називається? «Лабіринт жорстокості», правильно?

* Перший серед рівних (лат.).

** Ентелехія — в Аристотеля внутрішня прихована мета будь-якого руху, будь-якого буття.

Авжеж, «Лабіринт жорстокості»! Я не втомлювався цитувати перші рядки: «На початку було пророцтво і був Цар; і пророцтво...» Усе марно — Мусімбві текст не був знайомий. Тоді я вирішив розповісти його історію — принаймні відому мені її незначну частину. Та швидко збагнув, що нічого не вийде: історія, мов людоджер, ошкірила ікла, готова згризти мене ізсередини. Вона належала до парадоксального типу історій: їх ані перекажеш, ані забудеш, ані замовчиш. Та що робити з текстом, який не можна ні переказати, ні забути, ні загубити в тиші? Цікаво, що писав з цього приводу Віттгенштайн? Здається, він твердив, мовляв, те, про що не можна розповісти, краще довірити тиші — що ж, нехай, але що робити, герре Віттгенштайне, коли не можна ні розповісти, ні замовчати, ні забути, га, я Вас питаю? Особисто мені відповідь не відома, та я знаю одне: від того, що не можна ані забути, ані розповісти, ані замовчати, люди страждають і зрештою помирають; а я не хотів ні першого, ні другого. Тож я кажу тільки те, що знаю, — тобто, зрештою, дуже мало, а коли замовкаю, то не відчуваю ні полегши, ні суму, радше біль фізичний і душевний, ніби цей скалок буття важить багато тон і триває тисячоліттями, і всією своєю масою тисне на мене, коли я намагаюся про нього розповісти. Дослухавши мене, Мусімбва тоном серйозного зізнання заявив, що ніколи не довіряв байкам про клятих літературних геніїв, які писали, прагнучи тиші чи забуття. Після паузи, дивлячись у вікно — так, ніби звертався не до мене, а до нічного мороку чи невидимого нічного чудовиська, — Мусімбва вів далі:

— Бажання знищити себе своїм же твором не конче є ознакою покори. Позірне прагнення небуття може на ділі виявитись гординею... А втім, чекай: ти сам вже читав цей «Лабіринт»? Думаю, ні — ти сам щойно сказав, що книжку вже кілька десятиліть ніхто не бачив.

— Я її знайшов.

І розповівши про ніч, проведену з Сігою Д., я вийняв з кишені книжку. Мусімбва, перш ніж взяти до рук «Лабіринт», зирнув на мене пильно, ніби хотів пересвідчитись, що я не викину якийсь коник. Тоді я сказав, що піду прогуляюсь, поки він читатиме роман. І він миттю розгорнув книжку.

Я залишив його й пішов провокувати паризьку ніч — її жар, могутні ріки пива, щиру радість і щирий сміх, її тяжке зілля та її ілюзії, ніби живеш вічно або тільки цієї миті. Невдовзі мене охопила й пригасила меланхолія довколишнього свята. Я ніколи не вмів святкувати надто довго. Колективні радощі, масові гуляння, надто палкі поривання часто пригортали мене безнадійним спліном. Варто було напитися чи зрадіти чомусь, як перед очима миттєво поставав їхній жалюгідний спід. Як наслідок, я завжди тішився недовго, щоб уникнути смутку: смутку до свята, смутку після свята, смутку свята, що неодмінно має добігти кінця (ця мить така ж огидна, як і та, коли з обличчя сповзає усмішка) — словом, тієї частки загальнолюдської зажури, з якою, мов з тінню, кожен воює, як може. З часом мені вдалося звикнути до такого свого талану. Та іноді я свідомо ігнорував свою долю і з безтурботним шаленством кидався в полум'я сторчголов. Хоча, треба визнати, частіше внутрішній відплив відтягав мене від нестями. Так сталося й цього вечора. Я сів на лавку, прагнучи тільки одного: підвестися з неї якомога менш пригніченим — зрештою, взагалі підвестися. Урешті-решт, я глибоко зітхнув і легко, мов свічка, пірнув у щедро змашену дупу світу — кожному свій Паскаль.

Література явилась мені в подобі пані вбивчої вроди. Я, запинаючись, сказав, що шукав її. Вона посміхнулась жорстоко й заявила, що не належить нікому. Тоді я став на коліна й благав: «Проведи зі мною хоч ніч! Лише одну ніч!» Та вона мовчки зникла. З рішучістю і зарозумінням кинувся я їй навперейми: «Я спіймаю тебе й посаджу собі на коліна! Я примушу тебе дивитися мені прямо в очі, не відводити погляду! Бо я — письменник!» Та дорогою в мороці ночі конче трапляється мить, коли голос віддається луною і б'є вас, мов канчуком; і ви усвідомлюєте (або пригадуєте), що самої волі замало, та й таланту замало, й амбіцій замало, і власної манери замало, і величезної кількості прочитаних книжок замало, і слави замало, і широкого кругозору замало, і мудрості замало, і громадянської позиції замало, і терпіння замало, і чутливості до чистого життя замало, і відходу від суспільного життя замало, і віри у свої прагнення замало, і

детального занурення в дійсність замало, і розуму замало, і почуттів замало, і стратегії замало, і товарищескості замало, і навіть коли є що сказати — однаково цього мало, так само, як мало й напруженої праці; утім, голос каже, що все перераховане може бути — і, звісно, часто є обов'язковою умовою, атрибутом, силою, однак додає одразу, що зазвичай всіх цих якостей недостатньо, коли йдеться про літературу, адже письмо повсякчас вимагає більшого, більшого, більшого!.. Потім голос замовкає, залишає вас наодинці, посеред шляху, серед луни чогось іншого, чого бракує й що вам не вдається спіймати — і серед мороку ночі, де немає певності у світанні, ви завжди пишете щось інше, не те, що варто писати.

Минуло ще дві години — а я все мріяв. Випробування добігало кінця. Мов дикий звір серед хащ, я знайшов у собі сили обтруситися та відірвати себе від лавки метафізичних насолод. Я повернувся в африканський ресторан. Гравець на корі досі видобував вічні акорди зі свого інструменту. Мусімбва сидів за тим самим столиком. Йому залишалось декілька сторінок. Я замовив міцну каву й завмер в очікуванні. Через двадцять хвилин він підвів на мене очі — сповнені переляку й захвату — і зронив: «Хай йому грець, а продовження є?» Я сказав, що, наскільки мені відомо, немає. Смуток затьмарив його погляд, і я замислився, що викликало його: болісне завершення «Лабіринту жорстокості» чи його прозора краса? Якусь мить ми сиділи зажурені й мовчазні. Патрон, вибачившись, сказав, що мусить зачиняти заклад, музикант уже складав свій інструмент, Мусімбва заплатив, і ми вийшли.

Дві-три хвилини ми йшли мовчки, аж раптом Мусімбва збуджено, немов після одкровення, заявив, що усім представникам нашого покоління варто прочитати «Лабіринт жорстокості». «Ця книжка звільнить нас!», — скрикнув він. Я на це нічого не відповів, але погодився — моє мовчання вібрувало палким цілковитим «так!»

А втім, навіщо ставати дибки, тисячоліттями намагаючись писати книжки на кшталт «Лабіринту», що лишають по собі післясмак, ніби більше немає, чого додати? Ми писали не заради оспівування життя письменника (він давно перетворився на карикатуру), не заради грошей (це дорівнювало б само-

губству), не задля слави (це застаріла цінність, нині віддають перевагу відомому імені), не заради майбутнього (ніхто нас про це не просить), не щоби змінити світ (бо змінювати треба не світ) чи змінити життя (воно не підлягає змінам), не для суспільства (хай це візьмуть на себе інші герої) — при цьому ми й не славимо безкоштовне мистецтво, чисту ілюзію, бо мистецтво завжди має ціну... То для чого ж тоді ми писали? Ніхто цього не знав. Певно, це й була наша відповідь: ми писали, тому що не знали, писали, бо не розуміли, куди ще себе застосувати, окрім як до письма, безнадійного, але не такого й важкого — письма, сповненого зятятості, радості, виснаження, з єдиною метою: завершити якомога краще, з широко розплющеними очима; усе бачити, помічати, нічого не пропускати, не кліпати очима, не куняти, вирячуватись до сліз, тільки б усе побачити, але не так, як бачать пророк чи свідок, ні, радше як вартовий — самотній збентежений вартовий посеред загубленого брудного міста, який вдивляється в густу тінь, звідки безжально сяйне блискавка його смерті та руїни злочасного міста.

Потім ми довго обговорювали ознаки двозначності становища письменників з Африки (чи африканського походження) у французькому літературному середовищі — ці ознаки були часом зручні для нас, а часом принизливі. Певною мірою несправедливо, переважно тому, що вони були легкими й надто очевидними мішенями, ми звинувачували своїх старших колег — африканських авторів попередніх поколінь: вони були винні у нашій халепі — відчутті нездатності чи браку можливості (утім, це одне й те саме) заявити про те, звідки ми; звинувачували ми їх і в тому, що вони дозволили собі потрапити в пастку чужого погляду — погляду-капкану, погляду-мишоловки, погляду-гниловоду, погляду-засідки, що вимагав від них водночас автентичності (тобто інакшості) й однаковості (тобто зрозумілості): іншими словами, вони мусли приносити прибуток у західному світі, у якому зростали; наша критична атака вийшла нещадною, не варто було зупинятися на такому доброму шляху, тож ми жалілися, що дехто зі старших колег змальовував работоргівлю з поблажливим екзотизмом, а хтось у щоденниках не зміг вийти за

рамки свого дріб'язкового існування — тим часом їм дорікали за африканське походження і водночас за те, що були недостатньо африканськими і що вони (відштовхуючись від цих двох однаково абсурдних тверджень) забували, власне, бути письменниками, — а це вже була смертельна помилка, достатня, щоби братися за підготовку суду над ними, відчуваючи аромат їхньої крові; ми твердили, що вони побоюлися ризику опинитися на поетичному маргінесі, ми закидали їм схильність до карикатур на самих себе, дорікали тим, що обманювались мертвнонародженими претензіями на визнання в парнаському дусі (буржуазне «просто письменник»), ми ганили їх за безкровний реалізм, що просто відтворював світ, забуваючи витлумачити чи трансформувати, ми плювали на їхній егоїзм, прихований під так званим правом митця на свободу, ми гучно обурювались на плідність наших попередників: мовляв, настрочили стільки банальних романів, тим самим образивши Літературу, — ми виносили смертні вироки тим, хто не хотів у спільному колі обміркувати свій літературний стан, хто не примудрився у своїх творах прокласти шлях для новаторської естетики в наших текстах, хто був надто лінивим, щоб у літературний спосіб міркувати та обмірковувати себе, хто виявився надто прив'язаним до літературних премій, фестивалів і гонорарів, щоб маскувати свої подробиці під літературу, хто був надто поганим читачем чи надто близьким приятелем, щоб серйозно читати твори одне одного й сміливо казати про те, що в текстах не так, хто боявся порвати з романом, поезією, іншими жанрами: убогими щоденниками, убогими чи посередніми есеями, детективами і фантастикою — убогими у квадраті (з театром, на щастя, було значно краще, а от листування — убоге, якесь примітивне ніщо); таке враження, що їхні смертельні неоднозначні кульбіти й проблеми розміщення сраки між двох стільців залишали їх незворушними, мов мармурові статуї; о, наші старші товариші, такі славні, відомі, осипані преміями, оспівані як нова кров франкомовної літератури, о, ці пращури, трясця їм, істинно «золоте покоління»: ми витягали їхні твори на нещадне яскраве світло, підносили їх до вогню, і варто було дорогоцінним металам розплавитись, як між

пальців тік бруд — фальшивий, липкий бруд, і ставало цілком очевидним, що безліч їхніх книжок вартували значно менше, ніж про них говорили чи думали, що тих, хто залишиться в історії, було менше, ніж пальців на руці майстра Йоди, що зі справді очікуваного від них вони видали лише кілька тоненьких збірок, що вони залишили нас, спадкоємців, без заповіту, що вони писали, вважаючи себе вільними, хоча з їхніх зап'ястків, кісточок, ший і думок звисали важкі кайдани; о, ці могутні предки! та чи були винні тільки вони? — замислювалися ми з драматизмом досвідчених риторів, — чи їх до цього примушували обставини? і ми поблажливо піднімали руку, і викликали до бар'єру їхніх негідних поплічників; передусім частину їхніх африканських читачів, яких ми миттєво вкладали своїм лаконічним присудом: найгірші у світі читачі, які не читають, лінівіві, карикатурні, безкомпромісні — лише читачі з меншини бувають такими, — завжди охочі, щоб писали про них, хоча немає про що писати; по них — звертались ми й до їхніх західних читачів (що ж, нема де правди діти: білих читачів), більшість з яких читали їх із милосердя, ніби подаючи милостиню, прагнучи, щоб їх розважали, розповідали про далекі світи з практичністю, притаманною африканцям — африканцям, яким відомий ритм письма; африканцям, що вміють повістувати під місячним сяйвом; африканцям, які не ускладнюють світоустрій; африканцям, які досі вміють зачіпати за живе щемливими побрехеньками; африканцям, які ще не піддалися егоцентричному фатівству, що поглинуло стільки французьких письменників; дивовижним африканцям, чії твори всім так до вподоби, бо заповнені колоритними персонажами з обнадійливими широкими білосніжними усмішками; потім на ешафот сходили неупереджені критики (шановні викладачі, журналісти та інші діячі), і лезо нашої гільйотини важко падало на їхні прегарні шийки: це була найнудніша критика на планеті, міцно прив'язана до «проблематики» і «тематики», сплутана у вузькі узагальнюючі тунелі, де бідолашні твори блукали, мов велика рогата худоба, дехто здихав від задухи концептів, важкого лою жаргону, товстого гриму сюжетів; отак, у мирному небесному склепінні, що сяяло білосніжно, юрба голів наших літературних пращурів, їхніх читачів і критиків

усіх можливих рас і кольорів маячила над нашими головами, немов похмуре сузір'я або ж зграя шпаків — і лише тієї миті, розпашілі від крові, що стікала з нас, мов зі стародавніх варварів посеред багряного й миттю притихлого поля бою, лише тієї миті, виснажені і ще сп'янілі від люті, озираючи довкола себе землю, вкриту трупами тих, хто вже не належав до літературного роду, та інших, що читали дедалі гірше, забуваючи зрештою, що воно є — читати, — ми відчули провину через власну жорстокість: та хто ми такі, щоби бути такими черствими, затятими, імперативними стосовно тих, без кого б нас не було? хто ми такі, щоб заявляти, бущім нічого не винні своїм попередникам, хоч маємо перед ними величезний і неоплатний борг? хто — повторювали ми, хоч і знали відповідь заздалегідь — хто? що ж, звичайнісінькі юні дурні, які, щойно переступивши поріг Літератури, вирішили, що їм усе дозволено; новачки, які невдовзі мали перетворитися на старожилів і яких неодмінно порвуть на шматки чергові вовченята — так влаштований світ, а ми хто? ніхто, лише порошинки в безмежному всесвіті Літератури, ми це усвідомлювали, а проте чому ж тоді ми були такі вперті й претензійні, такі несправедливі, хоч і не вартували більше за інших? нам належало відповісти на закиди свого сумління: бо ми — як, без сумніву, будь-хто з письменників — відчували стривоженість і зажуру через небезпеку не відкрити нічого нового і не залишити по собі нічого; бо, зрештою, критикували ми самих себе, висловлюючи свій страх не бути на висоті власних вимог — бо ми були мов у печері без виходу й боялися сконати в ній, мов щури.

Ми розташувалися на терасі іншого бару, де продовжили розмову про книжку. Розійшлися ми на непевній обіцянці зустрітися днями вдома в когось із друзів та познайомити інших письменників нашого покоління з творчістю Т.Ш. Елімана.